

УДК 316.776(477)

Оксана Матвієнко,
професор кафедри комп'ютерних
наук КНУКіМ,
доктор педагогічних наук

Михайло Цивін,
професор кафедри інформаційного
та виставкового бізнесу НАКККіМ,
кандидат технічних наук

"Соціальна інформатика": наукова та освітня спеціальність в Україні

Стаття присвячена виявленню сучасного стану соціальної інформатики — освітньої та наукової спеціальності. Проаналізовано процеси становлення соціальної інформатики як наукового напрямку, наголошено на суперечностях між освітньою і науковою спеціальностями під назвою "Соціальна інформатика" в Україні. Накреслено шляхи подолання виявлених суперечностей.

Ключові слова: соціальна інформатика, зміст спеціальності, освітня спеціальність, наукова спеціальність.

Постановка проблеми. Інноваційний характер розвитку інформаційного суспільства потребує підготовки нової генерації дослідників та висококваліфікованих фахівців, готових до вирішення комплексу проблем, пов'язаних із перебігом інформаційних процесів у соціумі.

У сучасних умовах координація науки та освіти набуває першочергового значення. Однак, в освітньому і науковому просторі України зі змістом наукової та навчальної спеціальності "Соціальна інформатика" склалась унікальна ситуація, а саме — соціогуманітарний зміст наукової спеціальності та принципово технічний (інженерний) зміст навчальної спеціальності.

Необхідність подолання виявленої суперечності зумовлює мету статті, яка присвячена виявленню сучасного стану соціальної інформатики в освітній практиці та сфері наукових досліджень в Україні.

Виклад основного матеріалу. Процеси становлення і розвитку інформатики як наукової дисципліни, як сфери практичної діяльності та освітньої галузі неодноразово описані у працях відомих науковців. Нині інформатику можна вважати цілком визнаною та інституціоналізованою дисципліною, яка характеризується наявністю спеціальної літератури, мережею навчальних закладів, у яких здійснюється підготовка кадрів за цією спеціальністю, функціонуванням професійних об'єднань фахівців з інформатики. І хоча період розвитку інформатики налічує кілька десятиліть, науковцями визнається її характер як суспільно-гуманітарної дисципліни, і до сьогодні у вітчизняній науковій думці та педагогічній практиці вислів "фахівець у галузі інформатики" вживається лише в контексті інформаційних технологій і стосується професій програміста, фахівця з обчислювальної техніки тощо.

Аналіз сучасних вітчизняних підходів до інформатики та інформатизації суспільства свідчить: поки що не відмовились від "хибних технократичних ілюзій" (за висловом Р. Гіляревського), все ще потребують обговорення взаємозв'язки інформатики з програмуванням та обчислювальною технікою.

Оскільки подібне обговорення є предметом і нашої статті, зокрема у частині аналізу соціальної інформатики як наукової дисципліни та освітньої спеціальності в Україні, наведемо визначення *інформатики*, запропоноване Р. Гіляревським, яке, на наш погляд, є концептуальним для подаль-

шого викладу наших міркувань як таке, що чітко визначає інформатику як нетехнічну дисципліну: "Інформатика — наукова дисципліна, яка вивчає структуру та загальні властивості семантичної інформації, закономірності процесів її функціонування у суспільстві, є теоретичною базою інформаційної технології, яку часто ототожують з інформатикою" [1, с. 7].

На початку 70-х рр. ХХ ст. у предметному полі інформатики виділився особливий напрям, який одержав назву "соціальна інформатика" (термін запропоновано А. Соколовим та А. Манкевичем). Основні положення соціальної інформатики викладені авторами нової концепції у низці робіт [2—6]. Концепція А. Соколова та А. Манкевича характеризувалась такими позиціями:

— формування наук комунікаційного циклу потребує узагальнення, тобто науки про соціальну інформацію, яка вивчає спільні закономірності різних соціальних інформаційних систем. Цю узагальнюючу науку соціально-комунікаційного циклу ми й назвали соціальною інформатикою [4, с. 6];

— соціальна інформатика покликана виявити фундаментальні закономірності інформаційного обслуговування і, тим самим, створити умови для побудови справді наукової теорії бібліотечно-бібліографічного обслуговування [4, с. 7];

— конкретизуючи коло об'єктів, які вивчаються соціальною інформатикою, автори наголошували, що вона досліджує:

- соціальні інформаційні системи, їхні різновиди, історію розвитку, організаційну структуру тощо;
- феномен соціальної інформації, різновиди, структуру і властивості різних її видів; елементи соціальних інформаційних систем, а саме: відправників та споживачів інформації, інформаційні повідомлення, їхні потоки і знакові системи, інформаційні канали і служби інформації, методи інформаційної діяльності та інформаційного обслуговування, технічні засоби, які забезпечують комунікацію [2].

Публікації кінця 80-х — початку 90-х рр. минулого століття, присвячені розвитку соціальної інформатики, висвітлювали інші концептуальні підходи до розвитку цього наукового напрямку. Їх узагальнено і представлено в роботі А. Урсула "Социальная информатика: две концепции" [7]. Автор докладно проаналізував концепцію А. Соколова —

А. Манкевича і висловив до неї низку критичних зауважень, зазначивши, що:

- концепція є спробою об'єднати теорію науково-інформаційної діяльності та теорію бібліотечно-бібліографічної діяльності у більш загальній теорії, що виявилось в узагальненні цих теорій у формі соціальної інформатики;
- пропозиція створити соціальну інформатику насправді означає лише деяке розширення (і, відповідно, тільки екстенсивний розвиток) кола завдань, які досліджуються науковою інформатикою, оскільки навіть не йдеться про будь-яку іншу науку або теорію, яка б відрізнялась від тієї, що була названа інформатикою з ініціативи О. Михайлова, А. Чорного, Р. Гіляревського [8];
- у концепції наявний техніцистський підхід до соціального феномену, незважаючи на спроби і в традиційній, і в соціальній інформатиці позбавитись від пресингу технічних наук і тією чи іншою мірою включити суспільствознавчу складову. Технічне мислення явно превалує у цьому варіанті соціальної інформатики, попри бажання авторів концепції уникнути історично зумовленого однобічного трактування інформатики [7].

Пропонуючи власну концепцію соціальної інформатики, А. Урсул наголошував, що вона виникла у ході розвитку соціальних проблем комп'ютеризації суспільства, а надалі — і його інформатизації, як своєрідна противага розповсюдженій тенденції абсолютизації техніко-технологічних аспектів інформатики. Акцентуючи, що термін "інформатика" закріпився за науково-технічною дисципліною (а не за дисципліною про науково-технічну інформатику), А. Урсул розглядав взаємодію інформатики і суспільства з точки зору системно-діяльнісного підходу, пропонуючи досліджувати систему *суспільство — інформатика* з розробленням проблем інформатизації суспільства та гуманізації інформатики.

Фундаментальною частиною соціальної інформатики у такому розумінні науковець виділяв пізнання законів взаємодії суспільства та інформатики, а прикладною — створення інформаційного суспільства, гуманістичну орієнтацію процесу інформатизації. Автор нової концепції наголошував, що *соціальна інформатика має взаємодіяти із суспільними науками та іншими соціальними сферами, які підлягають інформатизації*. Найактивніше, на думку А. Урсула, яка підтвердилась із часом, розвиватимуться ті види соціально-інформаційної діяльності, які більше "заземлені", конкретизовані, оформлені в певні види діяльності у закладах, галузях, регіонах тощо. Однак, наголошуючи на відмінностях своєї концепції від розробленої його попередниками, А. Урсул вважав, що в деяких аспектах його концепція включає концепцію попередників, а в деяких — вони є дотичними.

Попри всі відмінності, які простежуються у наведених позиціях науковців щодо концептуальних засад соціальної інформатики, варто зазначити, що від самого початку соціальна інформатика, безумовно, маючи у своєму предметному полі досліджень проблеми використання інформаційних технологій, все ж позиціонувалась як узагальнююча наука соціально-комунікативного циклу і основним предметом свого вивчення мала загальні закономірності соціальних інформаційних процесів — соціальні інформаційні системи, феномен соціальної інформатизації, її різновиди, елементи соціальних інформаційних систем.

Наукові школи, що існували в СРСР, у наукових та освітніх закладах Російської Федерації дали поштовх розвитку соціальної інформатики як наукової та навчальної

дисципліни наприкінці 90-х рр. XX ст. — на початку XXI ст. [9—13]. Відбулось формування нових підходів до вивчення інформатики у системі освіти Росії, що виявилось у визначенні структури предметної галузі інформатики [12], де, поряд з теоретичною та технічною, виділено і соціальну інформатику, яка включає такі розділи:

1. **Інформаційні ресурси.** Методи формування і оцінки якості інформаційних ресурсів, їх структура і топологія. Національні і регіональні ресурси. Інформаційні ресурси як чинник соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, яке ґрунтується на знаннях.

2. **Інформаційний потенціал суспільства.** Інформаційна технологія. Методи активізації інформаційних ресурсів. Інформаційна інфраструктура та інформаційне середовище суспільства. Інформаційна культура.

3. **Інформаційне суспільство.** Закономірності й проблеми становлення та розвитку інформаційного суспільства. Основні риси інформаційного суспільства. Інформатизація як глобальний процес. Її вплив на соціальні структури суспільства. Проблема інформаційної безпеки.

4. **Людина в інформаційному суспільстві.** Нові можливості розвитку особистості в інформаційному суспільстві. Проблеми демократизації в інформаційному суспільстві та шляхи їхнього вирішення. Інформаційна культура та інформаційна безпека особистості.

У такому наповненні напрям "соціальна інформатика" видається адекватним сучасному стану та перспективам дослідження розвитку інформаційного суспільства і таким, що закономірно розвивається з тих концептуальних засад, на яких, власне, і відбулося її становлення. Зважаючи на зміст соціальної інформатики, запропонований російськими педагогами, виникає необхідність не тільки введення такого навчального курсу в середній та вищій школі, а й професійна підготовка за відповідною спеціальністю у ВНЗ із принциповим її спрямуванням на набуття знань, умінь і навичок системного уявлення про сучасні процеси розвитку глобального інформаційного суспільства, про інформаційні, соціально-економічні та психологічні проблеми, які виникають у процесі його розвитку, а також про шляхи їх розв'язання на основі використання сучасних засобів інформатизації та перспективних інформаційних технологій.

Однак, освітня практика підготовки фахівців за спеціальністю "Соціальна інформатика" в Україні ґрунтується на принципово інших концепціях. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України "Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра" від 13 грудня 2006 р. № 1719 [15], сформовано перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем. У 2002 р. в Україні було вперше введено Державний стандарт з напрямку підготовки 0802 "Прикладна математика". Стандарт поширюється на ряд спеціальностей: "Інформатика", "Прикладна математика", "Системний аналіз і управління", "Соціальна інформатика", які об'єднуються спеціалізацією "інженер-математик". На основі цього стандарту розроблено освітньо-кваліфікаційну характеристику фахівця [14]. Процеси переходу до впровадження Болонської системи в Україні стимулювали впорядкування переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у ВНЗ за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра [15], у результаті чого у сформованому переліку не передбачено підготовку бакалаврів за спеціальністю "Соціальна інформатика".

Водночас, як свідчать документи, розміщені на сайті МОН України [16], актуальним є держзамовлення на підготовку магістрів за спеціальністю 080204 "Соціальна інформатика" у багатьох ВНЗ нашої держави (Київський націо-

нальний університет імені Тараса Шевченка, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут", Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського "ХАІ", Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут", Хмельницький національний університет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича та інші). Відповідно до усталеної практики, яка розпочалась з переліку напрямів і спеціальностей, затвердженого 1997 р., а також з урахуванням традицій профільної підготовки фахівців у названих ВНЗ, ця спеціальність має технічне (інженерне) спрямування.

Аналіз інформації, розміщеної на офіційних сайтах навчальних закладів, свідчить, що освітній процес з підготовки фахівців за спеціальністю "Соціальна інформатика" має такі ознаки¹:

- здійснюється підготовка фахівців з прикладної математики, інженерів-математиків, системних аналітиків соціальних, соціально-економічних і політичних процесів [17];
- за напрямом 6.040302 "Інформатика" при підготовці за спеціальністю "Соціальна інформатика" випускникам надається кваліфікація: на рівні бакалавра — бакалавр з інформатики; на рівні спеціаліста — інженер-математик; на рівні магістра — інженер-математик-дослідник. *Основні спеціальні навчальні дисципліни:* "Програмування" (Delphi), "Теорія ймовірностей та математична статистика", "Операційні системи та системне програмування", "Кодування та захист інформації в соціально-економічних системах", "Бази даних та інформаційні системи", "Моделювання економічних, екологічних та соціальних процесів", "Облік та аудит", "Фінанси. Гроші та кредит", "Системи об'єктно-орієнтованого проектування", "Проектування багатокористувачевих інформаційних систем та баз знань", "Програмне забезпечення економічних розрахунків" [18];
- спеціальність інженерного (7.080204) рівня "Соціальна інформатика": мета підготовки фахівця з соціальної інформатики — забезпечення потреб ринку праці у спеціалістах з комп'ютерного дослідження соціальних процесів, математичної статистики і аналізу даних, системного програмування, теорії систем, збирання і захисту інформації, баз даних, візуального програмування, застосування комп'ютерної техніки в усіх можливих напрямках діяльності людини, розробки дружніх інтерфейсів для непрограмуючих користувачів комп'ютерів [19].

Можна бачити, що розуміння соціальної інформатики вітчизняними педагогами та керівниками освіти знаходиться у межах технократичного підходу до інформатики, який у вітчизняній освітній та науковій практиці одержав переважне розповсюдження через низку об'єктивних та суб'єктивних причин, і базується, значною мірою, на отождненні понять "комп'ютеризація" та "інформатизація".

Через це виникає суперечність, яка обов'язково має бути подолана, а саме: *формула наукової спеціальності 27.00.07 "Соціальна інформатика"* та напрями досліджень, заявлені у паспорті спеціальності, спрямовані на дослідження соціально-гуманітарних аспектів інформатики, а також галузь наук, за якими присуджується науковий ступінь — соціальні комунікації — *суперечать змісту підготовки* (інженерного профілю) фахівців у системі вищої освіти за навчальною спеціальністю "Соціальна інформатика".

Для аргументованого доведення наведемо *паспорт спеціальності 27.00.07 "Соціальна інформатика"*:

I. Формула спеціальності:

Галузь науки, яка досліджує соціально-комунікаційні структури як об'єкти інформатизації, закономірності розвитку автоматизованих технологій відповідно до предметно-об'єктних трансформацій у сфері соціальних комунікацій, виявляє особливості процесів інтелектуалізації суспільної діяльності та інтелектуального опрацювання інформації та знань.

II. Напрями досліджень:

- теорія та методологія соціальної інформатики;
- інформаційне суспільство та інформаційно-комунікаційний простір;
- сучасні концепції й закономірності розвитку соціальної інформації;
- інформаційна інфраструктура суспільства та її трансформації;
- інформатизація соціальних комунікацій; інформаційні потреби суспільства;
- технології формування, організації та використання інформаційних ресурсів, інформаційний менеджмент;
- формування та розвиток інформаційно-когнітивних технологій;
- стандартизація та системи управління якістю у сфері соціальної інформації;
- інформаційно-комерційна діяльність документально-інформаційних систем (ДІС);
- інформаційний аудит та консалтинг;
- інформаційно-комунікаційні засоби передавання повідомлень у суспільстві;
- інформаційно-пошукові ресурси і стратегії в системі засобів масової комунікації;
- дослідження тенденцій розвитку та концептуально-змістовне моделювання програмних, апаратних, лінгвістичних засобів для автоматизованих систем у соціально-комунікаційних структурах і галузях;
- організаційно-функціональні, програмно-технологічні, лінгвістичні засоби системно-мережної взаємодії та пошуку в ДІС;
- інформаційно-пошукові системи та мови в соціально-комунікаційних структурах;
- методи формалізації предметних галузей та інформаційне моделювання, організація знань;
- інформаційно-аналітичні структури, їхні функції в системі соціальних комунікацій та соціального управління;
- методика, організація та технологія інформаційно-аналітичної діяльності, інформаційний моніторинг.

Аналіз програми кандидатського іспиту зі спеціальності 27.00.07 "Соціальна інформатика" [20], яка була розроблена Інститутом журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (де функціонує єдина, судячи з інформації, розміщеної на сайті ВАК України [21], спецрада із захисту дисертацій за цією спеціальністю), свідчить про повну відповідність змісту програми та наукової галузі, паспорта наукової спеціальності і, природно, про невідповідність змісту навчальної спеціальності.

Оскільки за науковою спеціальністю "Соціальна інформатика" присуджується ступінь із соціальних комунікацій, принагідно звернімо увагу на Програму кандидатського іспиту зі спеціальності 27.00.01 "Теорія та історія соціальних комунікацій" і додаткового кандидатського іспиту для здобувачів наукового ступеня кандидата наук із *соціальних комунікацій*, які не мають базової освіти [22]. Такими, які *мають базову освіту*, визнають випускників бакалаврату

¹ У наведеному переліку збережено правопис назв навчальних дисциплін, представлений на сайтах ВНЗ.

6.020102 "Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія"; 6.020105 "Документознавство та інформаційна діяльність"; 6.030301 "Журналістика"; 6.030302 "Реклама і зв'язки з громадськістю"; 6.030303 "Видавнича справа та редагування" і відповідних магістерських програм. Природно, що освітня спеціальність "Соціальна інформатика" за своїм змістом не є базовою для відповідної наукової спеціальності.

Виявлені суперечності спонукають до висловлення таких пропозицій:

1. "Вивести" освітню спеціальність "Соціальна інформатика" із технічного (інженерного) профілю, що є теоретично та методологічно доцільним і обґрунтованим для подальшого розвитку і науки, і освіти за цією спеціальністю.

2. Утворити робочу групу з науково-педагогічних представників спеціальностей "Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія", "Документознавство та інформаційна діяльність", "Консолідована інформація", "Міжнародна інформація" та інших і розробити Галузевий стандарт вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень — магістр) за спеціальністю "Соціальна інформатика", який був би адекватним сучасному стану та тенденціям розвитку наукової галузі "Соціальна інформатика", а саме її як науки про закономірності та форми руху інформації у суспільстві, виникнення якої зумовлене необхідністю вивчення процесів інформатизації суспільства та їхнього впливу на роль та умови існування людини.

Список використаної літератури

1. *Гиляревский Р. С.* Основы информатики : курс лекций / Р. С. Гиляревский. — М. : Экзамен, 2004. — 320 с.
2. *Введение // Социальные проблемы информатики* : сб. ст. / [редкол.: Е. Я. Зазерский (отв. ред.) и др.] ; Мин. культ. РСФСР, ЛГИК им. Н. К. Крупской. — Л., 1974. — С. 3—5.
3. *Соколов А. В.* Информатика в перспективе: к вопросу о классификации видов информации и системе наук коммуникационного цикла / Соколов А. В., Манкевич А. И. // Научно-техническая информация. Сер. 2. — 1971. — № 10. — С. 5—9.
4. *Соколов А. В.* Социальная информатика и библиотечно-библиографические дисциплины / Соколов А. В., Манкевич А. И. // Социальные проблемы информатики : сб. ст. / [редкол.: Е. Я. Зазерский (отв. ред.) и др.] ; Мин. культ. РСФСР, ЛГИК им. Н. К. Крупской. — Л., 1974. — С. 5—9.
5. *Зазерский Е. Я.* Актуальные проблемы информационного обслуживания / Е. Я. Зазерский, А. И. Манкевич, А. В. Соколов // Библиотека СССР. — 1972. — Вып. 54. — С. 74—87.
6. *По поводу концепции социальной информатики // Советская библиография.* — 1976. — № 1. — С. 36—42.
7. *Урсул А. Д.* Социальная информатика: две концепции развития / А. Д. Урсул // Научно-техническая информация. Сер. 1. — 1990. — № 1. — С. 2—8.
8. *Михайлов А. И.* Научные коммуникации и информатика / А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. — М. : Наука, 1976. — 435 с.
9. *Соколова И. В.* Социальная информатика (социологические аспекты) / И. В. Соколова. — М. : Союз, 1999. — 121 с.
10. *Коллин К. К.* Социальная информатика — новое направление научных исследований по комплексной проблеме "Информатика" / К. К. Коллин // Системы и средства информатики. Вып. 7. — М., 1995. — С. 20—37.
11. *Коллин К. К.* Социальная информатика как наука и учебная дисциплина / К. К. Коллин // Информатика и образование. — 2006. — № 6.
12. *Коллин К. К.* Наука для будущего: социальная информатика / К. К. Коллин // Информационные ресурсы России. — 1995. — № 3. — С. 8—15.
13. *Коллин К. К.* Социальная информатика : учеб. пособие для вузов / К. К. Коллин. — М. : Академ. проект : Фонд "Мир", 2003. — 432 с.
14. *Северина Н. Ю.* Аналіз застосування компетентнісного підходу при формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців / Н. Ю. Северина. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2009_5/files/ped905_46.pdf. — Назва з екрана.
15. *Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра* : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 р. № 1719. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1719-2006-%EF>. — Назва з екрана.
16. *Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.* — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>. — Назва з екрана.
17. *Навчально-науковий комплекс "Інститут прикладного системного аналізу"*. — Режим доступу: <http://ipsa.edu.ua/>. — Назва з екрана.
18. *Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"*. — Режим доступу: <http://www.kpi.kharkov.ua/>. — Назва з екрана.
19. *Національний університет "Львівська політехніка"* : Інститут прикладної математики та фундаментальних наук. — Режим доступу: <http://lp.edu.ua/index.php?id=imfn>. — Назва з екрана.
20. *Програма кандидатського іспиту зі спеціальності 27.00.07 — соціальна інформатика (галузь науки — соціальні комунікації) // Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики.* — Режим доступу: http://journ.univ.kiev.ua/nauka/naukova_stor/27.00.07_IJ.pdf. — Назва з екрана.
21. *Вища атестаційна комісія України.* — Режим доступу: <http://www.vak.org.ua/>. — Назва з екрана.
22. *Програма кандидатського іспиту зі спеціальності 27.00.01 — теорія та історія соціальних комунікацій та додаткового кандидатського іспиту для здобувачів наукового ступеня кандидата наук з соціальних комунікацій, які не мають базової освіти і не навчаються за спеціальністю 27.00.01 (галузь науки — соціальні комунікації).* — Режим доступу: http://journ.univ.kiev.ua/nauka/naukova_stor/27.00.01_IJ.pdf. — Назва з екрана.

Статья посвящена выявлению современного состояния социальной информатики — образовательной и научной специальности. Проанализированы этапы становления социальной информатики как научного направления, отмечены противоречия между образовательной и научной специальностями под названием "Социальная информатика" в Украине. Намечены пути преодоления выявленных противоречий.

The article is devoted to identifying of current state of social informatics — educational and scientific specialty. The stages of social informatics as a scientific direction are analyzed. The contradictions between educational and scientific specialties under the name "Social Informatics" in Ukraine are marked. The ways of overcoming of these contradictions are scheduled.

Надійшла в редакцію 21 вересня 2011 року